

Een briljant boek over de eeuwige zoektocht
van de mens naar zijn identiteit – TIME

JOSEPH CAMPBELL

DE HELD
MET DE DUIZEND
GEZICHTEN

De archetypische reis van de held
in mythen en verhalen

INHOUD

OVER HET VERZAMELDE WERK	
VAN JOSEPH CAMPBELL	xī
VOORWOORD	xīī
PROLOOG: <i>De Monomythe</i>	I
1. <i>Mythe en droom</i>	I
2. <i>Tragedie en komedie</i>	19
3. <i>De held en de god</i>	23
4. <i>De navel van de wereld</i>	32
DEEL I	
HET AVONTUUR VAN DE HELD	
HOOFDSTUK I: <i>Vertrek</i>	41
1. <i>Oproep tot het avontuur</i>	41
2. <i>Weigering van de oproep</i>	49
3. <i>Bovennatuurlijke hulp</i>	57
4. <i>Het overschrijden van de eerste drempel</i>	64
5. <i>De buik van de walvis</i>	74

HOOFDSTUK II: <i>Inwijding</i>	81
1. <i>De weg der beproevingen</i>	81
2. <i>De ontmoeting met de godin</i>	91
3. <i>De vrouw als verleidster</i>	101
4. <i>Eenwording met de vader</i>	105
5. <i>Apotheose</i>	127
6. <i>Het uiteindelijke geschenk</i>	148

HOOFDSTUK III: <i>Terugkeer</i>	167
1. <i>De weigering om terug te keren</i>	167
2. <i>De magische vlucht</i>	170
3. <i>Redding van buitenaf</i>	178
4. <i>Terug over de drempel</i>	188
5. <i>Meester van twee werelden</i>	196
6. <i>Vrijheid om te leven</i>	205

HOOFDSTUK IV: <i>De sleutels</i>	211
----------------------------------	-----

DEEL II

DE SCHEPPINGSCYCLUS

HOOFDSTUK I: <i>Verschijningen</i>	219
1. <i>Van psychologie tot metafysica</i>	219
2. <i>De universele cyclus</i>	223
3. <i>Uit de leegte: ruimte</i>	231
4. <i>In de ruimte: leven</i>	234
5. <i>Het uiteenvallen van het Ene in het Vele</i>	241
6. <i>Volksverhalen over de schepping</i>	248

HOOFDSTUK II: <i>De maagdelijke geboorte</i>	255
1. <i>Moeder Universum</i>	255
2. <i>De schoot van het lot</i>	259
3. <i>De schoot der verlossing</i>	264
4. <i>Volksverhalen over het maagdelijk moederschap</i>	267

HOOFDSTUK III: <i>Transformaties van de held</i>	271
1. <i>De oerheld en de menselijke held</i>	271
2. <i>De jeugd van de menselijke held</i>	274
3. <i>De held als krijger</i>	287
4. <i>De held als minnaar</i>	293
5. <i>De held als keizer en als tiran</i>	296
6. <i>De held als wereldverlosser</i>	299
7. <i>De held als heilige</i>	304
8. <i>Vertrek van de held</i>	307
HOOFDSTUK IV: <i>Verdwijningen</i>	315
1. <i>Einde van de microkosmos</i>	315
2. <i>Einde van de macrokosmos</i>	322
EPILOOG: <i>Mythe en maatschappij</i>	329
1. <i>De duizend gezichten van de mythe</i>	329
2. <i>De functie van mythe, godsdienst en meditatie</i>	330
3. <i>De held nu</i>	333
VERANTWOORDING	339
NOTEN	341
BIBLIOGRAFIE	361
LIJST MET AFBEELDINGEN	381
REGISTER	395
OVER DE AUTEUR	413
OVER DE JOSEPH CAMPBELL FOUNDATION	415
HET VERZAMELDE WERK VAN JOSEPH CAMPBELL	417

OVER HET VERZAMELDE WERK VAN
JOSEPH CAMPBELL

BIJ ZIJN DOOD in 1987 liet Joseph Campbell een rijkdom aan gepubliceerd werk na, de weerslag van zijn levenslange gepassioneerde onderzoek naar de universele mythen en symbolen, die hij 'het grote verhaal van de mensheid' noemde. Hij liet echter ook een grote hoeveelheid onuitgegeven werk na: nog niet verzamelde artikelen, notities, brieven en dagboeken, evenals audio- en videobandopnamen van lezingen.

De Joseph Campbell Foundation is in 1990 opgericht om het werk van Campbell te behouden, beschermen en bestendigen – en heeft zich ertoe aangezet om een digitaal archief van zijn artikelen en opnames te creëren en te publiceren in *The Collected Works of Joseph Campbell*.

THE COLLECTED WORKS OF JOSEPH CAMPBELL
Robert Walter, hoofdredacteur
David Kudler, senior redacteur

VOORWOORD

‘DE WAARHEDEN DIE BESLOTEN LIGGEN in religieuze doctrines zijn, alles welbeschouwd, zó vertekend en zó systematisch verhuld,’ schrijft Sigmund Freud,

‘dat de meeste mensen ze niet als waarheid kunnen herkennen. Het is net zoiets als wat er gebeurt wanneer we een kind vertellen dat pasgeboren baby’s door de ooievaar worden gebracht. Ook dan vertellen we de waarheid in een symbolische verpakking, want we weten waar de grote vogel voor staat. Maar het kind weet dat niet. Het hoort alleen het vervormde gedeelte van wat wij zeggen en heeft het gevoel dat het voor de gek wordt gehouden; en wij weten hoe vaak zijn wantrouwen ten opzichte van volwassenen en zijn weerspannigheid in feite teruggaan op dat gevoel. We zijn tot de overtuiging gekomen dat we dergelijke symbolische vermommingen van de waarheid beter achterwege kunnen laten als we iets aan kinderen vertellen, en hen beter geen kennis van de feitelijke werkelijkheid – op een voor hen begrijpelijk niveau – kunnen onthouden.’¹

Het is het doel van dit boek om een aantal waarheden die voor ons verborgen zijn achter de figuren uit godsdienst en mythologie aan het licht te brengen door een groot aantal duidelijke voorbeelden naast elkaar te zetten en de oorspronkelijke betekenis daaruit als vanzelf naar voren te laten komen. De oude leraren wisten waar zij het over hadden. Als we eenmaal geleerd hebben hun symbolische taal weer te begrijpen is er slechts het talent van een bloemlezer voor nodig om hun lessen opnieuw te doen horen. Maar eerst moeten we de grammatica der symbolen leren en als sleutel tot dit mysterie ken ik geen beter modern instrument dan de psychoanalyse. Zonder deze als het laatste woord over dit onderwerp te beschouwen kunnen we haar toch

gebruiken als benadering. Als tweede stap zal ik een groot aantal mythen en sprookjes uit alle streken van de wereld bijeenbrengen en de symbolen voor zichzelf laten spreken. De parallellen zullen onmiddellijk in het oog springen, en hieruit zal een breed en verrassend constant beeld naar voren komen van de fundamentele waarheden die het leven van de mens gedurende de millennia van zijn verblijf op deze planeet hebben beheerst.

Misschien zal men tegenwerpen dat ik, door de overeenkomsten te benadrukken aan de verschillen tussen de diverse oosterse en westerse, moderne, oude en primitieve tradities ben voorbijgegaan. Hetzelfde bezwaar zou echter aangevoerd kunnen worden tegen ieder anatomisch handboek of schema waarin de fysiologische verschillen per ras worden genegeerd ten behoeve van een fundamenteel algemeen begrip van het menselijk lichaam. Natuurlijk bestaan er verschillen tussen de talrijke mythologieën en godsdiensten van de mensheid, maar dit boek gaat over de overeenkomsten. Zodra we deze begrijpen zullen de verschillen veel minder groot blijken dan algemeen – en vaak op politieke gronden wordt aangenomen. Ik hoop dat een vergelijkende verklaring een bijdrage zal leveren aan de misschien niet geheel hopeloze zaak van die krachten die in de huidige wereld naar eenheid streven, niet uit naam van het een of andere kerkelijke of politieke imperium maar in de zin van wederzijds begrip tussen mensen. Zoals de Veda's ons leren: 'De waarheid is één, de sagen vertellen er met vele namen over'.²

Voor hun hulp bij het in leesbare vorm brengen van mijn materiaal wil ik graag dank zeggen aan Henry Morton Robinson, wiens adviezen mij zeer geholpen hebben in de eerste en laatste stadia van het werk; Peter Geiger, Margaret Wing en Helen McMaster die de manuscripten vele malen hebben doorgelezen en waardevolle suggesties hebben gedaan en mijn vrouw, die mij van begin tot eind heeft bijgestaan met luisteren, lezen en verbeteren.

– J.C.

NEW YORK CITY | 10 JUNI 1948

AFBEELDING 1. *Medusa* (marmer, Romeins, Italië, datum onbekend)

PROLOOG

De Monomythe

I. Mythe en droom

OF WE NU met gereserveerde geamuseerdheid naar de droomachtige orakeltaal van een roodogige medicijnman uit de Kongo luisteren of met beschaafde verrukking ragfijne vertalingen van de sonnetten van de mysticus Lao Tse lezen, af en toe de harde noot van een betoog van Thomas van Aquino kranken, of plotseling de heldere betekenis van een bizar Eskimosprookje inzien: we zullen altijd weer dat ene, in vorm verschillende maar toch wonderlijk constante verhaal ontdekken, en tegelijk het prikkelend hardnekkige gevoel hebben dat er meer te ervaren blijft dan we ooit zullen weten of horen.

Over de hele bewoonde wereld, in alle tijden en onder alle omstandigheden hebben de mythen van de mens gebloeid en zijn zij de levende inspiratiebron geweest van al het andere dat uit de activiteiten van het menselijk lichaam en de menselijke geest is ontstaan. Het is niet overdreven te stellen dat de mythe de geheime opening is waardoor de onuitputtelijke energieën van de kosmos uitstromen in de culturele uitingen van de mens. Godsdiensten, filosofieën, kunsten, de maatschappelijke uitingen van de primitieve en historische mens, cruciale wetenschappelijke en technologische ontdekkingen, ja zelfs de dromen die de slaap verstoren borrelen op uit de oerbron van de mythe.

Het wonderbaarlijke is dat het karakteristieke vermogen van de mythe om verborgen creatieve centra te beroeren en te inspireren zelfs in het onbeduidendste kindersprookje schuilt, zoals een druppel de smaak van de oceaan bevat, of het ei van een vlo het hele mysterie van het leven. De symbolen van de mythologie zijn immers geen bedenkzels; zij kunnen niet bedwongen, verzonnen of voorgoed geëlimineerd worden. Het zijn de spontane voort-

brengselen van de psyche, en elk draagt, ongeschonden, de kiemkracht van zijn oorsprong in zich.

Wat is het geheim van het tijdloos perspectief? Uit welke diepten van de geest is het afkomstig? Waarom is de mythologie overal hetzelfde ondanks de verschillende costumering? En welke les leert zij?

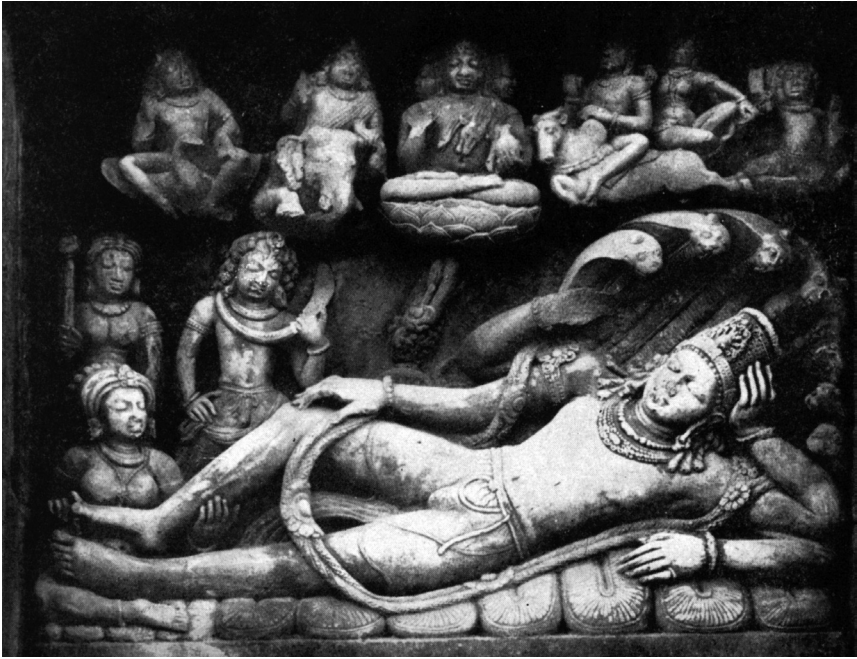
Tegenwoordig dragen vele wetenschappen bij tot de oplossing van het raadsel. Archeologen onderzoeken de ruïnes van Irak, Honan, Kreta en Yucatán. Etnologen interviewen de Ostiaken langs de Ob en de Boobies van Fernando Po. Een generatie oriëntalistie heeft zowel de heilige geschriften van het Oosten als de pre-Hebreeuwse bronnen van onze eigen Heilige Schrift voor ons toegankelijk gemaakt. En intussen heeft een andere groep geleerden, voortbouwend op onderzoeken op het terrein van de volkspychologie, waarmee men in de vorige eeuw was begonnen, gepoogd de psychologische basis van taal, mythe, godsdienst, ontwikkeling van de kunst en morele wetten vast te stellen.

Maar het opmerkelijkst van alles zijn de ontdekkingen die afkomstig zijn uit de psychiatrische inrichtingen. De gedurfde en waarlijk baanbrekende geschriften van de psychoanalytici zijn onmisbaar voor een ieder die de mythologie bestudeert, want hoe men ook denkt over de gedetailleerde en soms tegenstrijdige interpretaties van specifieke gevallen en problemen, Freud, Jung en hun volgelingen hebben onweerlegbaar aangetoond dat de logica, de helden en de heldendaden uit de mythen tot in de moderne tijd levend zijn gebleven. In de afwezigheid van een feitelijke algemene mythologie heeft ieder van ons zijn eigen, niet als zodanig herkende, rudimentaire maar in het verborgene werkzame droompantheon. De jongste incarnatie van Oedipus of het vervolg van de romance van 'la Belle et le Bête' staan tegenwoordig op de hoek van 42nd Street en Fifth Avenue te wachten tot de stoplichten op groen springen.

'Ik droomde,' zo schreef een Amerikaanse jongeman aan een columnist,

'dat ik nieuwe pannen op ons dak legde. Plotseling hoorde ik de stem van mijn vader, die me van beneden riep. Ik draaide me snel om om hem beter te kunnen verstaan en daarbij gleed de hamer uit mijn hand; hij gleed over het schuine dak naar beneden en verdween over de rand. Ik hoorde een harde klap, alsof er een lichaam viel.

Vreselijk geschrokken klom ik langs de ladder naar beneden. Daar lag mijn vader dood op de grond; zijn hoofd zat onder het bloed. Ik was overmand door verdriet en riep snikkend om mijn moeder. Ze kwam het huis uit en sloeg haar armen om mij heen. "Trek het je niet aan, jongen, het was een ongeluk," zei ze. "Ik weet dat jij voor me zult zorgen, nu hij er niet meer is." Terwijl zij mij kuste werd ik wakker.

AFBEELDING 2. *Vishnu dromend over het universum* (steen, India, ca. 400-700 n.Chr.)

Ik ben de oudste in ons gezin en ik ben drieëntwintig jaar. Ik ben een jaar geleden gescheiden van mijn vrouw; op de een of andere manier konden we niet met elkaar overweg. Ik hou erg veel van mijn ouders en ik heb nooit onenigheid met mijn vader gehad, behalve toen hij erop aandrong dat ik weer bij mijn vrouw ging wonen, terwijl ik niet gelukkig met haar kon zijn. Dat zal ook nooit veranderen.¹

De falende echtgenoot onthult hier met waarlijk verrukkelijke naïviteit dat hij, in plaats van zijn psychische energie in te zetten ten behoeve van de liefde en ter oplossing van zijn huwelijksproblemen, in de geheime diepten van zijn fantasie is blijven steken in de nu belachelijk anachronistische dramatische situatie van zijn eerste en enige emotionele betrokkenheid, die van de tragikomische driehoek van de kinderkamer – de zoon tegen de vader om de liefde van de moeder. Blijkbaar zijn de meest permanente toestanden van de menselijke psyche diegene die gebaseerd zijn op het feit dat wij van alle dieren het langst aan de moederborst blijven. Menselijke wezens worden te vroeg geboren; ze zijn onvoltooid en nog niet opgewassen tegen de wereld. Derhalve is hun hele verdediging tegen een universum vol gevaren de moeder, onder wier bescherming het verblijf in de baarmoeder als het ware wordt verlengd.² Daarom vormen het afhankelijke kind en zijn moeder maanden-

lang na de catastrofe van de geboorte een twee-eenheid, niet alleen fysiek maar ook psychologisch.³ Iedere langdurige afwezigheid van de moeder veroorzaakt spanning bij het kind en als gevolg daarvan agressieve driften; ook als de moeder het kind de borst weigert worden er agressieve responsen opgewekt. Zo is het eerste voorwerp van de vijandigheid van een kind hetzelfde als het eerste voorwerp van zijn liefde en is zijn eerste ideaal (dat nadien blijft fungeren als de onbewuste basis van alle ideeën van geluk, waarheid, schoonheid en volmaaktheid) dat van de twee-eenheid van de Madonna en het Kind.⁴

De arme vader is de eerste radicale inbreuk door een ander deel van de werkelijkheid op de gelukzaligheid van deze aardse voortzetting van de volmaakte situatie in de moederschoot; hij wordt daarom in de eerste plaats als vijand ervaren. Op hem wordt de agressieve lading die oorspronkelijk gericht was op de ‘slechte’ of afwezige moeder gericht, terwijl de lust die verbonden is met de ‘goede’ of aanwezige, voedende en beschermende moeder normaal gesproken op haar blijft gericht. Deze allesbepalende in de zuigelingtijd ontstane verdeling van doods- (*thanatos: destrudo*) en liefdes- (*eros: libido*) driften vormt de basis van het befaamde oedipuscomplex dat door Sigmund Freud als de belangrijkste oorzaak werd gezien van ons onvermogen ons als volwassen, rationele wezens te gedragen. Zoals dr. Freud het heeft geformuleerd: koning Oedipus, die zijn vader Larios doodde en met zijn moeder Jokaste trouwde, toont ons slechts de vervulling van onze eigen jeugdromen, maar wij – fortuinlijker dan hij – zijn er inmiddels in geslaagd, voor zover we geen neurotici zijn geworden, onze seksuele driften van onze moeder los te koppelen en onze jaloezie op onze vader te vergeten.^{5*}

Of zoals hij ook zegt: ‘Iedere pathologische stoornis van het geslachtsleven kan met recht beschouwd worden als een ontwikkelingsstoornis.’⁶

*Want menig man zag zich in dromen
als zijn moeders minnaar, maar wie geen acht slaat
op dergelijke zaken, draagt een gemakkelijker lot.⁷*

* Er is op gewezen dat de vader ook ervaren kan worden als een beschermer en de moeder, in dat geval, als een verleidster. Dit is de weg van Oedipus naar Hamlet. ‘O God, ik kon opgesloten zijn in een notedop en mijzelf koning van de oneindige ruimte wanen, ware het niet dat ik boze dromen heb.’ (*Hamlet* II, ii). ‘Alle neurotici,’ schrijft Freud, ‘zijn of Hamlet of Oedipus.’ En wat de dochter betreft (een gecompliceerder geval) wil ik in het kader van dit schetsmatig overzicht volstaan met de volgende passage: ‘Ik droomde vannacht dat mijn vader mijn moeder met een dolk in haar hart stak. Ze ging dood. Ik wist dat niemand het hem kwalijk nam, maar ik schreide bittere tranen. Het was net of de droom toen veranderde en hij en ik gingen samen op reis, en ik was heel gelukkig.’ Dit is de droom van een jonge vrouw van vierentwintig. (Wood, *Dreams*, p. 130).

De beklagenswaardige positie van de vrouw van de minnaar wiens gevoelens in plaats van te rijpen opgesloten blijven binnen de romantiek van de kinderkamer kunnen we beoordelen aan de hand van de schijnbare nonsens van een andere droom uit onze tijd; en hier krijgen we inderdaad het gevoel het rijk van de oude mythen te betreden, zij het met een eigenaardige wending.

‘Ik droomde,’ schreef een door problemen gekwelde vrouw,

‘dat een wit paard me overal achtervolgde. Ik was bang en duwde het weg. Ik keek achterom om te zien of het me nog volgde en het was in een man veranderd. Ik zei dat hij naar de kapper moest gaan om zijn manen te laten afscheren en dat deed hij. Toen hij naar buiten kwam zag hij er precies als een man uit, alleen had hij hoeven en een paardenkop en hij volgde me overal. Hij kwam dichterbij me en ik werd wakker.

Ik ben een getrouwde vrouw van vijfendertig en heb twee kinderen. Ik ben nu veertien jaar getrouwd en ik weet zeker dat mijn man me trouw is.’⁸

Uit het onbewuste stijgen allerlei schimmen, vreemde wezens, schrik- en drogbeelden op naar de geest, in droomtoestand, bij klaarlichte dag of bij krankzinnigheid, want de menselijke wereld strekt zich, onder de vloer van het relatief nette woninkje dat we ons bewustzijn noemen uit tot onvermoe-de grotten van Aladdin. Daar bevinden zich niet alleen schatten maar ook gevaarlijke djinns: de psychische krachten die ons niet gelegen komen of waartegen we ons verzetten en die we niet in ons leven willen of durven integreren. En zij kunnen onbekend blijven, maar anderzijds kan een toevallig woord, de geur van een landschap, de smaak van een kopje thee of een blik een magische snaar raken en dan maken de gevaarlijke boodschappers hun opwachting in de geest. Zij zijn gevaarlijk omdat zij het veilige bouwsel dat wij om onszelf en ons gezin hebben opgetrokken bedreigen. Maar zij zijn ook, op een duivelse manier, fascinerend omdat zij de sleutels die het hele terrein van het begeerde en gevreesde avontuur van de ontdekking van het ego openleggen in handen hebben. Vernietiging van de wereld die we hebben opgebouwd en waarin we leven en van onszelf in die wereld dreigt, maar daarna volgt een heerlijke wederopbouw van een sterker, zuiverder, ruimer en vollediger menselijk bestaan; dat is de verleiding, de belofte en de verschrikking van deze verontrustende nachtelijke bezoekers uit het mythologische rijk dat in ons huist.

De psychoanalyse, de moderne wetenschap van de droomduiding, heeft ons geleerd ons te hoeden voor deze onstoffelijke beelden en heeft ook een manier ontdekt om ze te laten functioneren. Men laat gevaarlijke crises in de ego-ontwikkeling plaatsvinden onder het toezien oog van een ervaren ingewijde in de kennis en de taal van de dromen, die daarmee de rol van de oude

mystagoog, of zielengids, speelt, de als inwijder optredende medicijnman uit de primitieve bosheilgdommen waar beproeving en inwijding plaatsvonden. De psychiater is de moderne meester van het mythologisch rijk, degene die de geheime handelingen en woorden die ze beheersen kent. Zijn rol is die van de Wijze Oude Man uit mythen en sprookjes, wiens woorden de held door de beproevingen en verschrikkingen van het bizarre avontuur loodsen. Hij is degene die verschijnt en het magische, glanzende zwaard aanwijst dat de draak-verschrikking zal doden, die vertelt over de wachtende bruid en het kasteel met zijn vele schatten, die genezende zalf op de bijna dodelijke wonden smeert en die ten slotte de overwinnaar terugstuurt naar de wereld van het normale leven, na het grote avontuur in de betoverde nacht.

Als we er nu, met dit beeld in gedachten, toe overgaan de talrijke vreemde rituelen die wij kennen van primitieve stammen en van de grote beschavingen uit het verleden onder de loep nemen, wordt het duidelijk dat het doel en het feitelijk effect ervan was om mensen over de moeilijke transformatiedrempels te helpen, die een verandering in het patroon niet alleen van het bewuste maar ook van het onbewuste leven eisen. De zogenaamde *rites de passage* (overgangsrituelen), die zo'n belangrijke plaats innemen in het leven van een primitieve maatschappij, (ceremonieën bij geboorte, naamgeving, puberteit, huwelijk, begrafenissen enz.) worden gekenmerkt door formele en gewoonlijk zeer zware scheidingsbeproevingen, waarmee de geest radicaal wordt afgesneden van de geesteshoudingen, gehechtheden en gedragspatronen van het stadium dat men achter zich laat.*

Dan volgt een tussenperiode van min of meer langdurige retraite; hierin worden rituelen uitgevoerd die erop zijn gericht de levensavonturier in te wijden in de gedragsregels en gepaste gevoelens van zijn nieuwe status zodat, als de tijd rijp is voor zijn terugkeer naar de gewone wereld, de ingewijde zo goed als herboren is.⁹

Het verbazingwekkendst is het feit dat een groot aantal rituele beproevingen en voorstellingen overeenkomt met degenen die automatisch in dromen verschijnen op het moment waarop de patiënt in analyse zijn jeugdfixaties achter zich begint te laten en zich naar de toekomst ontwikkelt. Onder de aboriginals van Australië bijvoorbeeld is een van de belangrijkste onderdelen van de inwijdingsbeproeving (waarmee de jongen bij het bereiken van de puberteit wordt 'afgesneden' van de moeder en ingewijd in de wereld en de geheime kennis van de mannen) het ritueel van de besnijdenis.

* Bij zulke geboorte- en begrafenisceremoniën worden de effecten natuurlijk in de eerste plaats ervaren door de ouders en verwanten. Alle overgangsriten raken niet alleen de kandidaat, maar ook ieder lid van zijn kring.

‘Als een jongen uit de Murnginstam besneden zal worden vertellen zijn vader en de oude mannen hem: “De Grote Vader Slang ruikt je voorhuid; hij roept erom.” De jongens geloven dat dit letterlijk waar is en worden doodsbang. Meestal zoeken ze hun toevlucht bij hun moeder of een ander dierbaar vrouwelijk familielid want ze weten dat de mannen klaarstaan om hen mee te nemen naar het mannenterrein, waar de Grote Slang brullend op hen wacht. De vrouwen bewenen de jongens ceremonieel; dit is bedoeld om de Grote Slang ervan te weerhouden hen te verslinden.’¹⁰

En kijk nu eens naar de tegenhanger uit het onderbewuste. ‘Een van mijn patiënten,’ schrijft Carl Gustav Jung, ‘droomde dat er een slang uit een grot te voorschijn kwam en hem in de geslachtsdelen beet. Deze droom deed zich voor op het moment waarop de patiënt overtuigd was geraakt van de juistheid van de analyse en zich begon te bevrijden uit de banden van zijn moedercomplex.’¹¹

Het is altijd de voornaamste functie van mythen en rituelen geweest de symbolen te leveren die de menselijke geest vooruit helpen, als tegenwicht tegen die andere voortdurende menselijke fantasieën die de neiging hebben hem in zijn ontwikkeling te remmen. In feite is het heel goed mogelijk dat het frequent voorkomen van neurosen in onze maatschappij een gevolg is van het verdwijnen van een dergelijk effectief geestelijk hulpmiddel. Wij blijven gefixeerd op de niet-uitgebannen voorstellingen uit onze kindertijd en zijn daardoor afkerig van de noodzakelijke overgangen (passages) naar onze volwassenheid. In de Verenigde Staten bestaat een neiging tot het tegenovergestelde: het doel is niet oud te worden maar jong te blijven; niet rijp te worden en van de moeder af te groeien, maar zich aan haar vast te klampen. En zo, terwijl echtgenoten de heiligdommen van hun jeugd aanbidden door advocaat, koopman of leider te zijn zoals hun ouders wilden, zijn hun vrouwen zelfs na veertien jaar huwelijk en na twee mooie kinderen te hebben gebaard en opgevoed nog steeds op zoek naar liefde, die voor hen alleen kan komen van de centauren, silenen, saters en andere wellustige droombeelden uit het gevolg van Pan, ofwel zoals in de tweede droom uit onze populaire suikerwerktempels van de liefdesgodin, onder de make-up van de nieuwste helden van het witte doek.

Uiteindelijk moet de psychoanalyticus eraan te pas komen om de beproefde wijsheid van de dansende gemaskerde medicijnman en de toverdokter-besnijders weer toe te passen; en dan ontdekken we zoals in de droom over de slangenbeet, dat de tijdloze inwijdingssymboliek op het moment van de bevrijding van de patiënt spontaan ontstaat. Blijkbaar zit er in deze inwijdingsvoorstellingen iets dat zo noodzakelijk is voor de psyche dat als het niet van buitenaf, door mythe en ritueel wordt aangeleverd het zich van binnenuit, via de droom kenbaar maakt, omdat anders onze energieën opgesloten zouden blijven in een banaal, al lang verouderd speelkamertje op de bodem van de zee.

Sigmund Freud benadrukt in zijn geschriften de overgangen en de hindernissen in de eerste helft van de menselijke levenscyclus, die van onze kindertijd en adolescentie, als onze zon naar zijn zenit stijgt. Carl Gustav Jung heeft daarentegen het accent gelegd op de crises van het tweede deel, als de glanzende schijf om zijn cyclus te vervolgen zich moet neerleggen bij neergang en uiteindelijke verdwijning in de nachtschoot van het graf. De normale symbolen van onze lusten en angsten veranderen in deze namiddag van de levenscyclus in hun tegendeel, want dan is niet langer het leven maar de dood de uitdaging. Wat dan moeilijk te verlaten is, is niet de moederschoot maar de fallus tenzij levensmoeheid het hart al heeft overmand, wanneer het de dood is die roept met dezelfde belofte van gelukzaligheid die vroeger de liefde beloofde. We doorlopen een volledige cyclus, van het graf van de moederschoot naar de moederschoot van het graf: een dubbelzinnig raadselachtig binnentreden in een wereld van vaste materie die spoedig om ons heen zal oplossen, zoals de substantie van een droom. En als we terugblikken op datgene wat eens ons unieke, onvoorspelbare en gevaarlijke avontuur beloofde te worden zien we uiteindelijk niet meer dan eenzelfde reeks standaardmetamorfose als alle mannen en vrouwen in elke uithoek van de wereld door alle eeuwen heen onder alle denkbare vermommingsvormen van beschaving hebben doorgemaakt.

Zó kennen wij het verhaal over de machtige Minos, koning van Kreta in de periode dat het de handelssuprematie bezat: hij had de beroemde kunstenaar-bouwmeester Daidalos in dienst genomen om voor hem een labyrint te ontwerpen en te bouwen, waarin iets verborgen moest worden waarvoor het hof zich schaamde en bang was. Want er bevond zich een monster in het paleis – een monster dat was gebaard door Pasiphaë, de koningin. Minos, de koning, had het, naar verluidt, druk gehad met het voeren van belangrijke oorlogen om de handelsroutes te beschermen, en intussen was Pasiphaë verleid door een prachtige, sneeuwwitte uit de zee geboren stier. Het was eigenlijk niets ernstiger dan wat Minos' eigen moeder had toegestaan: de moeder van Minos was Europa en het is bekend dat zij op de rug van een stier naar Kreta was gekomen. Die stier was de god Zeus geweest en de voorname zoon uit die heilige verbintenis was Minos zelf, nu alom gerespecteerd en gehoorzaam. Hoe kon Pasiphaë dan hebben geweten dat de vrucht van haar eigen onbezonnenheid een monster zou zijn: dit zoontje met een menselijk lichaam maar met de kop en de staart van een stier?

De mensen hadden het de koningin zeer kwalijk genomen, maar de koning was zich bewust van zijn eigen aandeel in de schuld. De stier in kwestie was gestuurd door de god Poseidon, lang geleden toen Minos met zijn broers in een strijd om de troon was verwickeld. Minos had verklaard dat de troon hem bij goddelijk recht toekwam en had de god gebeden om, als teken, een stier uit zee te sturen, en hij had zijn gebed besloten met een gelofte het dier

onmiddellijk te zullen offeren, als offerande en symbool van dienstbaarheid. De stier was uit zee opgedoken en Minos besteedde de troon, maar toen hij de pracht van het dier dat was gestuurd had aanschouwd en bedacht hoe heerlijk het zou zijn zo'n exemplaar te bezitten besloot hij een kleine ruil te riskeren; een ruil waar, naar hij veronderstelde, de god niet al te zwaar aan zou tillen. Nadat hij op het altaar van Poseidon de mooiste witte stier die hij bezat had geofferd, voegde hij de andere toe aan zijn kudde.

AFBEELDING 3. *Silenen en maenaden* (zwartfigurige amfora, Helleens, Sicilië, ca. 500-450 v.Chr.)

Het Kretenzische rijk had een grote bloei beleefd onder het wijze bewind van deze beroemde wetgever, dit toonbeeld van publieke deugd. Knossos, de hoofdstad, werd het weelderige, elegante centrum van de leidende handelsmogendheid van de beschaafde wereld. De Kretenzische vloten voeren uit

naar elk eiland en elke haven van de Middellandse Zee; Kretenzische waar werd op hoge prijs gesteld in Babylonië en Egypte. De koene scheepjes waagden zich zelfs tussen de Zuilen van Hercules door de open zee op om noordwaarts langs de kust te varen om goud uit Ierland en tin uit Cornwall te halen¹² en ook naar het zuiden, om de uitstulping van Senegal heen naar het afgelegen Yoroebaland en de verre ivoor-, goud- en slavenmarkten.¹³

Maar thuis was de koningin door toedoen van Poseidon bevangen door een onblusbare hartstocht voor de stier. En ze had de kunstenaar-bouwmeester van haar man, de ongeëvenaarde Daidalos, ertoe overgehaald een houten koe voor haar te bouwen om de stier te misleiden, en waar ze vol verlangen in klom; en de stier liet zich voor de gek houden. Ze baarde haar monster dat op den duur een gevaar begon te worden. En dus werd Daidalos weer ontboden, ditmaal door de koning, om een reusachtig labyrint te bouwen, met doodlopende gangen, om het monster in op te bergen. Zijn ontwerp was zo ingewikkeld dat Daidalos zelf, toen hij het labyrint had voltooid de weg naar de ingang bijna niet meer kon terugvinden. Hierin werd de Minotaurus opgesloten en hij werd sindsdien gevoed met groepjes levende jongelingen en maagden, die als schatting vanuit de overwonnen naties binnen het Kretenzische rijk werden aangevoerd.¹⁴

Volgens de oude legende lag de grootste schuld dus niet bij de koningin maar bij de koning. Hij kon haar het gebeurde niet echt kwalijk nemen, want hij wist wat hij zelf had gedaan. Hij had een openbare aangelegenheid aangevend voor persoonlijk gewin, terwijl de betekenis van zijn inhuldiging als koning nu juist was geweest dat hij niet langer alleen maar een individu was. De teruggave van de stier had zijn volkomen onbaatzuchtige onderwerping aan de functies van zijn rol moeten symboliseren. Het houden ervan symboliseerde daarentegen een neiging tot egocentrische zelfverheffing. En zo werd de koning, bij de gratie Gods, de gevaarlijke tiran Houvast – uit op eigen voordeel. Zoals de traditionele overgangsriten het individu leerden om te sterven ten opzichte van zijn verleden en wedergeboren te worden voor de toekomst, zo ontnamen de plechtige inhuldigingsceremonieën Minos zijn individuele persoonlijkheid en hulden zij hem in de mantel van zijn roeping. Dat was het ideaal, of de man nu handwerksman of koning was. Door de heiligschennis van het weigeren van de rite isoleerde een individu zich echter als eenheid ten opzichte van de grotere eenheid van de hele gemeenschap: en zo viel het Ene uiteen tot het Vele; en al die individuen streden dan tegen elkaar – ieder voor zich – en konden alleen met geweld geregeerd worden.

De figuur van het tiranmonster is bekend uit mythologieën, volksoverleveringen, legenden en zelfs nachtmerries over de hele wereld; en zijn kenmerken zijn overal in wezen dezelfde. Hij is de oppotter van wat van iedereen is. Hij is het monster dat slechts oog heeft voor de hebzuchtige rechten van 'ik en mijn'.

Het door hem aangerichte onheil wordt in mythologie en sprookje aangeduid als 'alom in zijn domein'. Dit kan betekenen: zijn huishouding, zijn eigen gekwelde ziel, of de levens die hij ruïneert met de aanraking van zijn vriendschap en steun, en niet meer; maar het onheil kan zich ook uitstrekken over zijn hele beschaving. Het opgeblazen ego van de tiran is een vloek voor hemzelf en zijn wereld, hoezeer het hem ook voor de wind lijkt te gaan. Deze gigant van de eigenhandig veroverde onafhankelijkheid wordt door zichzelf geterroriseerd, door angst gekweld, is voortdurend op zijn hoede om het hoofd te bieden aan en zich te verweren tegen de door hem verwachte aanvallen van zijn omgeving, die voornamelijk reflecties van onbedwingbare verwervingsdriften in hemzelf zijn. Deze gigant is 's werelds voorbode van rampspoed, ook al schrijft hij zichzelf in zijn geest misschien menslievende bedoelingen toe. Overal waar hij voet zet klinkt (zo niet van alle daken dan toch – benarder nog – in ieder hart) een noodkreet: de roep om de verlossende held, de drager van het glanzend zwaard wiens slag, wiens aanraking, wiens bestaan het land zal bevrijden.

Here one can neither stand nor lie nor sit
 There is not even silence in the mountains
 But dry sterile thunder without rain
 there is not even solitude in the mountains
 But red solumn faces sneer and snarl
 From doors of mudcracked houses

*Hier kan men staan noch liggen noch zitten
 Zelfs in de bergen is geen stilte
 Slechts droge steriele donder zonder regen
 Zelfs in de bergen is geen rust
 Slechts rode norske koppen grijnzen en grauwen
 Vanuit deuren van leemgebarsten huizen¹⁵*

De held is de man van de zelfopgelegde onderwerping. Maar onderwerping waaraan? Dat is precies het raadsel dat we tegenwoordig voor ons zelf moeten oplossen en het is overal en altijd de voornaamste deugd en historische daad van de held geweest dit te hebben opgelost. Zoals Professor Arnold J. Toynbee aangeeft in zijn zesdelige studie over de wetten die opkomst en ondergang van beschavingen beheersen¹⁶ kan verscheurdheid van de ziel, verscheurdheid van het lichaam van een maatschappij niet hersteld worden door enigerlei plan dat terugkeer naar de goede oude tijd inhoudt (archaïsme), of door programma's die een ideale toekomst garanderen (futurisme) of zelfs door het meest realistische, nuchtere plan om de uiteenvallende elementen weer aaneen te smeden. Alleen geboorte kan de dood overwinnen: niet de wedergeboorte van het oude maar de geboorte van iets nieuws. In de ziel en het lichaam van

de maatschappij moet er – als we op de lange termijn willen overleven – een voortdurende wedergeboorte (palingenesia) plaatsvinden om het niet-aflaten-de sterven ongedaan te maken. Want als wij niet wedergeboren worden wordt het werk van Nemesis volbracht door onze eigen overwinningen: de ondergang wordt geboren uit het ei van onze eigen deugd. Vrede is een valstrik; oorlog is een valstrik; verandering is een valstrik; bestendigheid is een valstrik; als de dag van de overwinning van de dood is aangebroken sluit de dood ons in; er is niets dat we kunnen doen, dan ons laten kruisigen en weer tot leven gewekt worden; totaal vernietigd en dan herboren worden.

Theseus, de held en doder van de Minotaurus, kwam van buitenaf naar Kreta als symbool en vertegenwoordiger van de opkomende Griekse beschaving. Hij belichaamde het nieuwe en levende maar het is ook mogelijk het wedergeboorte-principe te zoeken en te vinden binnen de muren van het rijk van de tiran zelf. Arnold Toynbee bezigt de termen ‘losmaking’ en ‘herscheping’ om de crisis te beschrijven waardoor de hogere geestelijke dimensie die de hervatting van het werk van de schepping mogelijk maakt wordt bereikt. De eerste stap, ‘losmaking’ of ‘terugtrekking’ bestaat uit een radicale accentverschuiving van de uiterlijke naar de innerlijke wereld, van macro- naar microkosmos, een terugtocht uit de vertwijfeling van het woeste land naar de eeuwigdurende vrede die in ons is. Maar dit rijk is, zoals we uit de psychoanalyse weten, juist het kinderlijke onbewuste. Het is het rijk dat we in onze slaap betreden. We dragen het altijd in ons. Alle boemannen en onzichtbare helpers uit onze kinderkamer zijn daar aanwezig, alle magie van de kindertijd en belangrijker nog, alle levensmogelijkheden die we als volwassenen niet hebben kunnen realiseren, die andere delen van onszelf zijn daar aanwezig, want zulke gouden zaden sterven niet. Als slechts een deel van die verloren gegane totaliteit aan het licht gebracht zou kunnen worden zouden we een wonderbaarlijke vermeerdering van onze krachten ervaren, een verfrissende vernieuwing van het leven. We zouden als reuzen zijn. Sterker nog, als we iets dat niet alleen door onszelf maar door onze hele generatie of onze hele beschaving vergeten was aan het licht zouden kunnen brengen zouden we werkelijk de zegen-brenger, de cultuurheld van de dag, worden; een figuur van niet alleen plaatselijke maar zelfs van wereldhistorische betekenis. Kortom, de eerste taak van de held is zich van het aardse toneel van secundaire gevolgen terug te trekken in die oorsprongsgebieden van de psyche waar de moeilijkheden werkelijk zetelen en daar de problemen te verhelderen, ze in zijn eigen geval te vernietigen (dat wil zeggen strijd leveren tegen de kinderkamerdemonen van zijn lokale cultuur) en zich een weg te banen naar de onvervormde, directe ervaring en verwerking van wat Jung de ‘archetypische beelden’ heeft genoemd.¹⁷ Dit is het proces dat in de hindoeïstische en boeddhistische filosofie bekend staat als *viveka*, ‘onderscheid’.